

Жантаев А.С., Аскар уулу Т.

**САТЫБАЛДЫ НААМАТОВДУН АДАБИЙ ИШМЕРДҮҮЛҮГҮ КЫРГЫЗ
АДАБИЯТ ТААНУУСУНДА**

Жантаев А.С., Аскар уулу Т.

**ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ САТЫБАЛДЫ НААМАТОВА В КЫРГЫЗСКОМ ЛИТЕРАТУРНОМ
ОБЩЕСТВЕ**

Биз бул баяндамабызда кыргыз профессионал жазма адабиятын түптөөчүлөрдүн катарында турган инсандарыбыздын бири - Сатыбалды Нааматов туурасында сөз кылууну максаттадык.

Кыргыз профессионал жазма адабияты ХХ кылымдын башында түптөлгөнү, аны негиздегендер ошол учурдагы кыргыз элинин сабаты ачылган, демилгелүү жаштары болгондугу белгилүү. Аларды атап отуруунун кажети деле жок. Ошол жаштардын катарында кыргыз профессионал жазма адабиятынын пайдубалын коюуга салым кошкон Сатыбалды Нааматовдун адабий-чыгармачылык ишмердүүлүгү жөнүнөн кеп кылганыбыз оң.

С.Нааматов туурасында совет доорундагы айрым эмгектерден учкай гана маалыматтарды табууга болот. Кыргыз совет энциклопедиясында ал тууралуу дегеле сөз болбойт. Ал эми кийинки мезгилдерде ал тууралуу басма сөз беттерине бир далай материалдар жарык корду. Алар аркылуу кыргыз коомчулугу бул инсан жөнүндө кыйла кабардар болуп калды.

Бишкектен 2002-жылы жарык көргөн «Кыргызская наука в лицах» аттуу коллективдүү эмгекте ал тууралуу төмөнкөдөй маалыматтар берилет:

«Нааматов Сатыбалды (1905-1938) - один из первых просветителей Кыргызстана, активно занимавшийся ликвидацией безграмотности населения республики.

Родился в с. Казыбек Ат-Башинского района в знатной семье. Обучался в местной школе арабской грамматике. Окончил Жети-Суйский (Алма-Атинский) институт образования.

Преподавал в педагогическом институте, открытом в 1931 г. во Фрунзе. Он опубликовал достаточно большое количество работ для того времени (более 40 наименований). Одним из первых выпустил учебник по методике преподавания кыргызского языка. Ставил вопросы политехнизации преподавания в средней школе. Свободно владел русским языком, занимался переводческой деятельностью (перевел на кыргызский язык произведения М.Горького и А.Фадеева).

Он состоял в близкой дружбе с К.Тыныстановым, Е.Д.Поливановым, Т.Актановым и другими просветителями.

В 1937 г. был арестован как «активный участник контрреволюционной организации Социал-Туранской партии», как методист Наркомпроса Кыргызской ССР, протаскивающий контрреволюционные идеи в учебных пособиях». Он был приговорен к высшей мере наказания. Приговор был приведен в исполнение 14.02.38 г. Был реабилитирован в 1956 г.» [1.1.49-бет].

Мындан анын ишмердүүлүгү тууралуу азыр көптүр маалымат алууга болот. Бирок адабий-чыгармачылык ишмердүүлүгү туурасында сөз жок.

Башка бир маалымат булагына кайрылсак, Бишкектен 2009-жылы басылып чыккан тарыхчы окумуштуу А.Асанкановдун «История Кыргызстана (С древнейших времен до наших дней)» деген эмгегинен С.Нааматов тууралуу төмөнкүдөй кабарларды таба алабыз:

«Нааматов Сатыбалды (1905-1938) - кыргызский ученый-просветитель, активист ликбеза. Родился в айыле Казыбек Ат-Башинского уезда в состоятельной семье. Получив образование в местной школе, окончил Алма-Атинский институт образования. С 1931 г. преподавал во Фрунзенском педагогическом институте. Опубликовал более 40 научных работ. Автор первых учебников по методике преподавания кыргызского языка. Хорошо владеет русским языком, переводил на кыргызский произведения М.Горького, А.Фадеева. Имел тесные связи с К.Тыныстановым, Е.Д.Поливановым.

Учебники С.Нааматова «Сабатсыздык жоюлсун» (Букварь для взрослых. - Фрунзе, 1929), «Чала сабаттуулар учун окуу куралы» (Уч.пособие для малограмотных. - Фрунзе, 1930) и др. пользовались большой популярностью.

1937 г. был обвинен в причастности к «Социал-Туранской партии» и «во внедрении в учебники контрреволюционных идей» и в 1938 г. расстрелян. Реабилитирован в 1956 г.» [2.1.398-бет].

Мында да С.Нааматовдун жазуучулук ишмердүүлүгү жөнүндө кеп кылынбайт.

Биз мисал келтирген эки маалымат бири-бирине окшош. А.Асанканов «Кыргызская наука в лицах» деген эмгектен пайдаланганы көрүнүп эле турат. Тексттин айрым сөздөрүн өзгөртүп койгону эле болбосо. Жаңылыштыктары да окшош - С.Нааматов Фурмановдун «Козголоңун» которгон, ал эми жогорку маалымат булактарында Фадеевдин чыгармаларын которгон деп жүрөт.

Ошентип, ушул эки булактан С.Нааматовдун ким болгону, качан, кайда туулганы, эмне себептен репрессияланганы тууралуу азыр көптүр кабардар боло алдык. Анткен менен булардан анын кыргыз профессионал жазма адабиятына кошкон салымы тууралуу эч нерсе таппай жатпайбызбы?!

Изденүүбүздү андан ары улантып, Фрунзеден «Илим» басмасынан 1987-жылы жарык көргөн «Кыргыз совет адабиятынын тарыхы» деген фундаменталдуу эмгектин 1-томун барактадык. Андан С.Нааматовго байланыштуу төмөнкүдөй кыска-кыска маалыматтарды таба алдык:

«... Кыргызстандын түштүк райондорунда жер-суу реформасы жүргүзүлгөнүнө карата... С.Нааматовдун «Түштүктө жер теңкерушү» деген поэмасы арналган» [3.1.57-бет].

«Поэманын айрым элементтери С.Нааматовдун «Аял», К.Маликовдун «Ким эмне дейт?», Ж.Жамгырчиевдин «Эмгек айлы» сыяктуу ырлар циклинде да жолугат. Ошол жылдары кадыресе поэма формасында жазышкандар төмөнкүлөр: «Ачарчылык басканда» (М.Токобаев); «Жетим жана сыйкырчы», «Эшим жетим», «Асылбай менен Калыйпа», «Туткун Марат» (А.Токомбаев); «Түштүктө жер төңкөрүшү» (С.Нааматов); «Жума жетим (мен малай) ким элем, ким болдум» (Т.Сатиев)» [3.2.63-бет].

«Сатыбалдынын (Нааматов) «Түштүктө жер төңкөрүшү» дегени автор тарабынан «поэма» деп аталса да, жөнөкөй эле узун ыр сыяктуу мүнөзгө ээ. Анда кандайдыр бир сюжеттин нугу жок, тек Кыргызстандын Ош, Жалал-Абад кантондорунда революцияга чейин дыйкандардын турмушу оор болгону, революциядан саал кечигип ишке ашкан жер-суу реформасы жерсиздерге жер бөлүштүргөнү жалаң жалпы сөздөр менен айтылат. Поэманын ырдык касиеттери ашкере жармач» [3.3.65-бет]. Мында чыгарманын көркөм-эстетикалык сапатына сын айтылууда. Ушундай эле сынды ошол кездеги поэзиянын үлгүлөрүнүн көпчүлүгүнө карата колдонууга болоор эле. Анткени, ал учурда кыргыз жазма адабияты, жазма поэзиясы тамтуң гана кадам шилтей баштаган. Бирок өз учурунда бул чыгармалар карапайым калкка көркөм адабияттын мыкты үлгүлөрү катары көрүнгөнүн тана албаспыз. Шарт, мезгил ошондой эле да.

«Бирок ошол серияда бир катар оригиналдуу кара сез чыгармалары да жарык көргөн. Алардын арасында К.Баялиновдун «Түлкү менен суур», «Чабалекей менен жылан» (1927, 1929), «Мурат» (1929), С.Нааматовдун «Жөжөлөр. Молдо Сасык» (1929), М.Танинанын «Жетилген жетимдер» (1928), А.Чыңгышовдун «Менин балдарым аянтчада» (1928), К.Эшмамбетовдун «Жаратылыш сырлары» (1930) сыяктуу тамсилдери, жомоктору, очерктери, аңгемелери бар» [3.4.69-бет].

«20-жылдарды экинчи жарымында кыргыз тилинде чыккан эки газетанын беттеринен «жаныгма» дегендерден башка да адабий прозага тиешелүү материалдар орун алган. Аларга мисал катары Сатыбалды Нааматовдун «Шексиз тилек», Саткын Сасыкбаевдин «Мицсулуу», дагы белек авторлордун «Нуруя», «Жол үстү, жатак керүнүшү», «Маскара» ж.б. дегендерин көрсөтүүгө болот» [3.5.73-бет].

«Ошол жылдары булардан тышкары бир катар чоң-кичине келемдегу прозалык чыгармалар жазылып, өз убагында китеп болуп басылып чыккан. Өйдө жакта саналып өткөн балдарга арналуу китепчелерди эске албаганда, алар түгөлү менен төмөнкүлөр: К.Баялинов «Ажар» (Фрунзе, 1928); С.Карачев «Эркисиз күндөрдө» (Фрунзе, 1928) жана «Эрик таңында» (Фрунзе, 1929); С.Нааматов «Тынымкан» (Фрунзе, 1930)» [3.6.73-бет].

«Сатыбалды Нааматовдун «Тынымканы» бир топ узун аңгеме. Анын каарманы - Тынымкан, карапайым эмгекчи келин, Матай аттуу кедейдин

жубайы. Тынымкан жаңы тамга чыкканын, ошо тамга менен кат-сабат оңой ачыларын угуп, окусам деп тилек кылат. Бирок келиндин ошол тилегине эри Матай каршылык көрсөтөт. Анткени Матай айылдын байы Түлөбердинин кымызын ичип, акыл-насаатын эшитип, ошонун таасиринде жүрөт. Окуунун айынан эрди-катын арыздашып, кайра араң табышат. Акыры Тынымкан эрин да окууга барышка ынандырат.

Кышка жуук айылдык Советтерге шайлоо өтмөк болот. Ушуга байланыштуу кадырман бай Түлөберди бээ, кой союп, кедейлерге той жасап берет. Тойго чогулгандарга бай өз кишиси Беккелдини (кедей) сельсоветтин төрагалыгына шайлайлы деп сунуш кышат. Беккелди да боло турган шайлоодо өз кандидатурасын колдоо жагын көпчүлүктөн суранат. Эл ал сунушту анча жактыра бербейт. Тынымкан болсо элге кошулуп унчукпай, жакында эле «Кызыл Кыргызстан» газетасында бир макала жарыяланганын, ал макалада бай-манаптар ар кыл айла-амал менен шайлоодо өз кишилерин өткөрүүгө аракет кылары айтылганын эстейт. Кечинде Тынымкан кедей-кембагалдарды кайра өз үйүнө жыйнап, газетадагы ошол макаланы окуп берет. Чогулгандар да Түлөбердинин сасык саясат жүргүзүп жатканын айтышат. Ошондо Тынымкандын эри Матай өзүнүн мурда жаңылышып жүргөнүн мойнуна алып, ошо жерде отурган Беккелдини байларга ыктап алганын айтып сындайт. Беккелди өз кемчилигин түшүнүп, көпчүлүк тарабына өтөт.

Шайлоодо Тынымкан сельсоветтин төрагалыгына шайланат. Анан ал эже-синдилерин азаттыкка чыгаруу, жаңы турмушка үндөө, «кээперетипке» (кооперацияга) тартуу үчүн көп иштер жасайт. Аңгеме сегизинчи март майрамына байланыштуу айылда салтанаттуу чогулуш болгонун, анда кыз-келиндер аялдар маселесинин чечилишиндеги жетишкендиктер жана кемчиликтер тууралуу сөз кылганын, Тынымкан ошо маселе боюнча доклад жасаганын баяндоо менен аяктайт» [3.7.398-бет].

Биз жогоруда «Кыргыз совет адабиятынын тарыхы» аттуу эки томдуктун 1-томунан С.Нааматовдун адабий ишмердүүлүгүнө байланыштуу табылган материалдарды бүт бойдон бердик. Аларда жазуучунун чыгармачылыгы үстүрт гана сөзгө алынат. Көпчүлүк аңгемелери туурасында дегеле сөз болбойт. Көрүнүп тургандай, булар анын чыгармачылыгын ачуу үчүн анчейин жетишсиз. Бүгүнкү күндө автордун адабий чыгармаларын бүт топтоп, өзүнчө китеп кылып жарыялоо, ошол эле китептин алкагында ар бир чыгармасына адабияттык талдоолор берүү милдети астыда күтүп турат. Ушундай болгондо гана С.Нааматовдун жазуучулук ишмердүүлүгү терең ачылмакчы.

Эми кыргыз адабиятынын тарыхы боюнча жазылган илимий адабияттардан дагы бир-экисине назар салып көрөлү. Аларда С.Нааматов тууралуу эмнелер айтылды экен?

Белгилүү окумуштуу К.Артыкбаевдин «XX кылымдагы кыргыз адабиятынын тарыхы» деген маанилүү эмгегинде С.Нааматов туурасында төмөнкүдөй маалыматтар кездешет:

«Дегинкиси поэма жанрынын пайда болушу жөнүндө сөз болгондо М.Токобаевдин аталган

поэмасынан башка А.Токомбаевдин «Асылбай менен Калыйпа» (1926), «Жетим менен сыйкырчы» (1926), 1928-жылы «Жаңы маданият жолунда» журналынын 1-4-сандарына жарыяланган - «Эшим жетим», 1929-1930-жылдары «Кызыл Кыргызстан» газетасына үзүндүлөрү басылган «Туткун Марат» (казакча которулуп, китеп болуп чыккан), М.Токомбаевдин «Ачарчылык басканда» («Жаңы маданият жолунда», 1929, №6-7), К.Тыныстановдун «Жаңыл Мырза» (1925), Сатыбалдынын «Түштүктө жер төңкөрүшү» («Жаңы маданият жолунда», 1928, №2) поэмалары эске тушет. Кыргыз совет жазма поэзиясында туңгуч поэмалар мына ушулар» [4.1.68-бет]. Карасак, С.Нааматов кыргыз жазма поэзиясындагы поэма жанрын туптегендердун катарында болуп жатат. Жогоруда биз «Кыргыз совет адабиятынын тарыхы» эки томдугунун 1-томунан алган шилтемеде да С.Нааматовдун «Түштүктө жер төңкөрүшү» поэмасы жөнүндө сөз болуп, ал «кадыресе поэма формасында жазылгандардын» катарына киргизилген.

«Ал кездеги жарык көргөн прозалык чыгармалардын бир катарын атап көрсөтсөк болот... Сатыбалды деген автордун «Барса келбес» («Жаңы маданият жолунда», 1928, №3,4, №5, №6,7, 1929, №1)... сыяктуу прозалык чыгармалар» [4.2.78-бет]. Бул жерде ондогон авторлордун бир нече ондогон прозалык чыгармалары тизмеленип берилген. Биз алардын баарын санап отурбай, өзүбүз кеп кышып жаткан автордун чыгармасы тууралуу айткан маалыматын гана келтирдик.

«Бирок кантсе да ал кезде жарыяланган «Эрик таңында» сыяктуу бир катар аңгемелердин авторлору ошол өздөрү аралашып көрүп жатышкан учурдагы турмуш чындыгын, өзгөчө жаңы замандын келиши менен аялдар тецдиги жана сабатсыздыкты жоюу маселелеринин кун тартибине курч коюлуп жаткандыгын чагылдырууга аракеттенишкен экен. Муну Шарип Кекеновдун «Биздин күндөрдө» («Жаңы маданият жолунда», 1929, №16,17), Сатыбалды Нааматовдун «Тынымкан» (1929) аңгемелеринен дагы бир жолу ачык байкайбыз» [4.3.79-бет]. К.Артыкбаевдин «Тынымкан» аңгемесинин сюжети тууралуу талдоосу «Кыргыз совет адабиятынын тарыхы» аттуу эки томдуктун биринчи томундагы ушул чыгармага арналган талдоого окшош. Ошондуктан аны бул жерге келтирген жокпуз.

Ошентип, К.Артыкбаев өзүнүн эмгегинде С.Нааматовдун чыгармачылыгы жөнүндө учкай гана маалымат берип кеткен. Бирок кээ бир укмуш көкөлөтүлгөн эмгектерди карап отуруп, К.Артыкбаевдин ушунусуна да рахмат дейсиң, анткени ал кыргыз профессионал жазма адабиятынын жаралуусундагы бардык фактыларды камтууга аракеттенип жатпайбы?! Мисалга, Бишкектен «Шам» басмасынан 2002- жылы чыгарышып, аябай макталып, буга чейин мындай эмгек жаратылган эмес деп көтөрө чалынган «Кыргыз адабиятынын тарыхы» аттуу жети томдуктан С.Нааматов жөнүндөырымга да бир сүйлөм таппайсың. Бул жети томдуктун 6-7- томдору кыргыз профессионал жазма адабиятынын өкүлдөрүнө арналган. Келечекте кайра басылып кала турган болсо андагы кеп материалдар ондоону, толуктоону, ошон-

дой эле ага жаңы материалдарды (мисалы, С.Нааматовдун адабий портретин) киргизууну талап кылат.

Адабияттык факт-материалдарга калыс баа берүү жагынан окумуштуу А.Эркебаевди да белгилей кетсе болот. Ал өзүнүн Бишкекте «Учкун» ААКда 2004-жылы басылып чыккан «Кыргыз адабиятынын аз изилденген барактары» аттуу монографиясында С.Нааматовду кыргыз профессионал жазма адабиятынын түптөлүү учурундагы авторлордун жаңы генерациясына киргизет. Анын эмгегинен шилтеме келтирели: «Ошону менен бирге, авторлордун жаңы генерациясы чыга баштаган: А.Токомбаев, М.Элебаев, М.Токомбаев, Т.Жолдошев, С.Нааматов, Б.Кененсариев, Ж.Жамгырчиев, А.Убукеев, К.Маликов, М.Дегдуров, С.Сасыкбаев, б.Жакишев, Ж.Бекомбаев, Т.Уметалиев ж.б.» [5.1.222-бет]. Автор эмгегинин 233-235- беттеринде жалаң С.Нааматовдун чыгармачылыгы тууралуу кеп кылып, анын «Студент жана анын сүйгөнү» («Эркин-Тоо», 1926, 23-26-сентябрь), «Жежелер», «Молдо Сасык» (Нааматов С. Жөжөлөр. Молдо Сасык. Балдар үчүн аңгемелер. - Фрунзе: Кырмамбас, 1929), «Түштүктө жер төңкөрүшү», «Аял», «Орундалбаган тилек», «Капар болуш», «Дасторкондун ээси менен малдын ээси достоштугу». «Барса келбес сапар», «Тынымкан» аттуу чыгармаларын санап өтүп, булардын айрымдарына («Жежелер», «Молдо Сасык», «Тынымкан») карата өз пикирлерин ортого салып, талдоо кылат.

А.Эркебаев жогоруда аталган эмгегинин соңунда төмөнкүдөй тыянакка келет: «Акырында, Ч.Айтматовдун чынында эле татаал, көп түрдүү жана көп маанилүү чыгармачылыгы менен иши болгон азыркы кыргыз адабият таануусу бүгүнкү көз караш боюнча анча деле татаал эмес, бирок өз мезгили үчүн татаал жана талаштуу өңдөнгөн, кыйла убактан бери унутта калып келген фактыларды орду-ордуна коюп, иштин аныгына жетүүгө тийиш экендигин белгилегибиз келет.

Идеялык жаңылыштыктары бар кыйла аз сандагы чыгармаларды жерүү менен ал. К.Тыныстановдун, С.Карачевдин, Ш.Кекеновдун, Б.Кененсариевдин, С.Нааматовдун жана башкалардын чыгармачылыгындагы демократиялык, гуманисттик жана социалисттик мазмундагы туундулардын бардыгынын чыныгы баасын бериши керек» [5.2.250-бет]. Бул пикирге толугу менен кошулабыз. Азыркы күндө кыргыз адабият таануусунда изилдөө кезегин күтүп жаткан маселелер чынында да толтура. Алардын бири - мына ушул биз кеп кылган С.Нааматовдун чыгармачылыгы.

Жыйынтыктасак, С.Нааматовдун калеминен жаралган адабияттык туундулар топтолуп, китеп болуп чыгарылышы зарыл. Мындан тышкары анын адабий ишмердүүлүгү иликтенип, кыргыз адабиятынын тарыхы боюнча эмгектерге киргизилиши керек. Анын чыгармачылык сапарынын ар башка кырлары - кыргыз педагогика илимине, кыргыз тил илимине, кыргыз адабиятына кошкон салымдары - өз-өзүнчө изилдөө объектилери боло алат. Бул иштер Сатыбалды Нааматовдун ысымы ыйгарылган Нарын мамлекеттик университетинин алкагында жүзөгө ашырылса, мында анын чыгармачылыгын иликтөө үчүн атайын борбор уюшулса, же аспирантурага

атайын ушул жаатта изилдөө жүргүзүүгө кызыккан жаш изденүүчүлөр алынса эң сонун болоор эле.

Адабияттар:

1. Асанов У.А., Джуманазарова А.З., Чоротегин Т.К. Кыргызская наука в лицах. - Бишкек: Главная редакция Энциклопедии и Центра Госязыка, 2002
2. Асанканов А, История Кыргызстана (С древнейших времен до наших дней). - Бишкек: Эркин-Тоо, 2009
3. Кыргыз совет адабиятынын тарыхы. 2 томдук. - Фрунзе: Илим, 1987,1-том